

સુરત તથા ભરૂચ જિલ્લાની ભૂગોળ.

ગુજરાતી બીજા ધોરણવાળાને
ખાનગી શીખવા સાથે.

ધેલાભાઈ ગોપાળદાસ ગાંધીએ
છપાવી પ્રસિદ્ધ કરી.

સુરત મધ્યે.

કીલ્લાની સામું અબ્દુલ્લા યેગવાળી હવેલીમાં સુ-
રત વિક્ટોરિયા પ્રેસમાં મંછારામ ધેલાભાઈએ છાપી.

સન ૧૮૭૪ સંવત ૧૮૩૦
કીમત ૨ આના.

90c

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી કોપીગાર્હ
સુરત જીલ્લો.

સ—છોકરાઓ આવો તમને સુરત જીલ્લાની ભૂગોળ શીખવું,
બોલો તો સુરત જીલ્લો ક્યાં આવ્યો છે ?

જ—સુરત જીલ્લો એ ગુજરાત પ્રાંતમાં બધા જીલ્લા કરતાં છેક
દક્ષિણે આવેલો છે.

સ—સુરત જીલ્લાની ચારે દિશાએ શું શું આવ્યું છે ?

જ—ઉત્તરે કંઈમ નદી તથા ભરૂચ જીલ્લો; દક્ષિણે દમણ ગંગા
નદી, તથા થાણા જીલ્લો; પૂર્વે વડોદરા તથા રાજકોટના
સંરથાન, ને આયકવાડ, પાંસદા, તથા ધરમપોરના રાજનો
મુતક; પશ્ચિમે અંબાવનું અંબાવ, તથા આરબી સમુદ્ર છે.

સ—સુરત જીલ્લામાં નદીઓ તથા ખાડીઓ કઈ કઈ આવેલી
તે બોલો, અને તે દરમિયાન પર કયા કયા કસબા તથા ગામો
આવેલા છે તેના પણ નામ દો ?

જ—કાંઈમ નદી ઉપર—હલાવ, કોડદરા.

સીના નદી ઉપર—ભગવા, આરપાડ.

તેના ખાડી—વારવા, તેના, ઈચ્છાપોર.

તાપી નદી—સુરત, રાંદેર, વડીઆવ, વોરા કોટર, કામરેજ,
મહુધાન, કોડદ, માંડવી.

મીઠોળા નદી—મરેલી, ખારડોલી, ને વીઆરા.

પૂરણા નદી—જનાનપોર, નવસારી, મહુવા, વાલોડ, જુહારી.
અંબાવ.

અંબીકા નદી—ખીલીમોરા, કછેલી, ઉનાઈ.

કાવેરી નદી—ચોખલી.

ઔરંગા નદી—વલસાડ.

પાર નદી—ભગોદ, હરીઆ, ઊમરસાડી, ખાલદ પારડી.

પરીઆલી અથવા કોયલ ખાડી—વલસાણા.

કોલક નદી—કોલક, બગવાડ, તુકવાડ.

દમણ ગંગા નદી—દમણ.

સ—સુરત જિલ્લામાં સૌથી મોટી નદી કઈ, ને તે ક્યાંથી નીકળીને કોને મળે છે ?

જ—સૌથી મોટી નદી તારી, તે સાતપ્રગના પાહાડમાંથી નીકળીને ખંખાતના અખાતને મળે છે. ક્રીમ નદી એથી ઘણી નાની છે પણ ચોમાસામાં એમાં ઘણું પુર આવે છે, તે રાજવીપજામાંથી નીકળીને ખંખાતના અખાતને મળે છે.

સ—સુરત જિલ્લામાં કુંભરો ક્યા ક્યા આવ્યા છે ?

જ—એમાં એક મોટો કુંગર વલસાડ પ્રમણામાં પારનેરાનો છે, તે શીવાય ખીજ જાણુવા લાયક એ જિલ્લામાં કુંગરો નથી.

સ—સુરત જિલ્લામાં રેલવે ક્યા ક્યા પ્રમણામાં આવ્યા છે ?

જ—ઔરપાડ, ચોરાસો, જલાલપોર, વલસાડ, ને પારનેરા.

સ—એ જિલ્લામાં આગ ગાડીના રેલવેના સ્ટેશનો ક્યા ક્યા આવ્યા છે ?

જ—એ જિલ્લામાં મોટા સ્ટેશનો ગાવકવાડી ગામના મળો કુલ ૧૫ છે, તેનાં નામ; ક્રીમ, સાધન, અમરોલી, સુરત, સમીન, મરોલી, નવસારી, અમલસાડ, ખીલીમોરા, કુંગરી, વલસાડ, હરીઆ, પારડી, ઉદવાડ, ને વાપી.

સ—સુરત જિલ્લામાં વસ્તી કેટલા માણસની છે ?

જ—ગાયકવાડી ગામ શીવાય એ જીલ્લાની વરતી ૬,૦૭,૦૮૭ માણસની છે.

સ—એ જીલ્લામાં પારસી લોકોની વરતી ઘણીખરી કયા કયા ગામો તથા કસબામાં છે ?

જ—મોરા, મુંહાલી, ભાકું, ઝાડાજા, રાંદેર, મુરત, નવસારી, ગણદેવી, ખીલીમોરા, વલસાડ, જો હિલ્લાડા.

સ—મુરત જીલ્લામાં મોટા ગાયકવાડી કસબા તથા ગામો કયા આવ્યા છે ?

જ—વસ્ત્રાગી, ગાલા, વડીઆવ, કામરૈજ, ટીંગા, ખલેશ્વર, મ-રૌલી, તેજારા, મહુવા, નવસારી, ગણદેવી, ખીલીમોરા, અનાવત, અંતાપુર, વલસાડ, વીઆરા વગેરે.

સ—મુરત જીલ્લામાં દેશી રાજ્યો કયા કયા, અને કયા આવ્યા છે ?

જ—એમાં દેશી રાજ્યો સચીન, વાંસદા, ને ધરમપોર એવા ત્રણ સંસ્થાનના છે. સચીન સંસ્થાન ચોરાસી પ્રગણાની હદમાં, વાંસદા સંસ્થાન ચોખલી પ્રગણાની પૂર્વે, ને ધરમપોર સંસ્થાન વલસાડ પ્રગણાની પૂર્વે છે.

સ—મુરત જીલ્લાના કયા કયા ગામોમાં જાત્રા ભરાય છે ?

જ—સરસ, મોરા, કુમપાડા, કતારગામ, ખડુધાન, દેવકી હિનાઈ, ને કુંટા.

સ—મુરત જીલ્લામાં મીઠા બંદરો કયા કયા ગામોમાં આવેલા છે ?

જ—એ જીલ્લામાં મીઠા બંદર કુંડીઆણા, જીઆવ જુડીઆ, પનાર, છરવાડ વગેરે ગામોમાં આવેલા છે. પણ તે બધાને બદલે હાલ ફક્ત મોટા રેશનો ઉપરજ મીઠાની કપાર રાખવામાં આવનાર છે.

સ—મુરત જીલ્લામાં બંદરની માફક કયા કયા ગામો વેપારને

સાર કાગમાં આવેછે ?

જ—ભગવા, દાંડી, રાંદેર, સુરત, વલસાડ, ઉમરસાડી, કોલક,
ને દમભલુ.

સ—સુરત જીલ્લામાં મોટી અંગ્રેજી નિગાળો કયાં કયાં આવેલી છે ?

જ—સુરત, નવસારી, ગણુદેવી, ને વલસાડ.

સ—સુરત જીલ્લામાં મુખ્ય પાક શાનો થાયછે ?

જ—ડાંગર, કપાસ, જુવાર, ધર્ણ, ખાજરી, ને ચેરડી.

સ—સુરત જીલ્લામાં કેટલા પ્રગણા આવ્યાછે તેના નામ દો ?

જ—આઠ પ્રગણા છે, તેમનાં નામ નીચે મુજબ.

૧ એરપાડ. ૩ માંડવી. ૫ જલાલપોર. ૭ વલસાડ.

૨ ચોગસી. ૪ ખારડોલી. ૬ ચીખલી ૮ પારડી.

સ—ખરી વાત, હવે એ દર એક પ્રગણા વિશે વિગતવાર તમારે
જાણવું જોઈએ, મોટે ભાગે સુરત જીલ્લામાં સૌથી ઊત્તરે
કયું પ્રગણુ આવ્યું છે ને તે કયા કયા પ્રગણા મળી થયલું છે ?

જ—એરપાડ પ્રગણુ, તે એરપાડ તથા આગણ કુડસદ એ બે
પ્રગણા મળીને થયલું છે.

સ—એરપાડ પ્રગણાની આસપાસ શું શું આવેલું છે ?

જ—ઊત્તરે કીમ નદી, તથા અંકલેશ્વર પ્રગણુ; પૂર્વે ગાયકવાડી
ગાજા તથા તેની પેલી મેર માંડવી પ્રગણુ; દક્ષિણે તાપી નદી
તથા ચોરાસો પ્રગણુ; ને પશ્ચિમે ખંભાતનું ખંભાત છે.

સ—એરપાડ પ્રગણામાં નદીઓ કઈ કઈ આવેલી છે ?

જ—એમાં ઊત્તરે કીમ નદી, તથા દક્ષિણે તાપી નદી, તથા
ત્રીજી સેના નદી એરપાડ આગળ, ને ચોથી તેના ખા-
ડી હરજીપોર ગામ આગળ છે.

સ—એરપાડ પ્રગણામાં મુખ્ય કસબા કયા કયા આવ્યાછે ?

જર—ઝોરપાડ ને કુડસદ.

સ—ઝોરપાડ કસબામાં ફેટલા માણસની વસતી છે, ને તેમાં ઢોણુ ઢોણુ રહેછે, ને જાણુવા લાયક બીજી તેમાં શું છે ?

જર—એ કસબામાં આસરે ૩૫૦૦ માણસની વસતી છે, ને તેમાં એક મામલતદાર તથા ફોજદાર રહેછે, તથા એક મોટી તાલુકા સ્કુલ, પુસ્તકશાળા, ને પેન્ન્ટ આશીસ, તથા એક મોટું હોવાલાયક તળાવ પણ છે.

સ—ઝોરપાડ પ્રગણના મોટા ગામના નામ દો ?

જર—ભગવાન, દાંડી, સરસ, કુડીઆણા, મોરા, મુહાલી, ઇચ્છાપોર, અડાજણ, ડોસાડ, અમરોલી, ને વરાછા.

સ—એ પ્રગણના સરસ, ને મોરા ગામ શાને વાસ્તે નામીયાં છે ?

જર—સરસ ગામમાં સિદ્ધનાથ મહાદેવનું મોટું દેર છે તેથી ત્યાં વરસો વરસ માગસર સુદ અગીઆરસે જત્રા ભરાયછે, તેમજ મોરા ગામમાં એક મોટો કુવો છે તેથી ત્યાં વરસો વરસ માગસર વદ ચતુદસે જત્રા ભરાય છે, તેથી એ બંને ગામ નામીયાં છે.

સ—ઝોરપાડ પ્રગણમાં મીઠા પાંદર કયાં છે ને તેમાં ઢોણુ રહેછે ?

જર—એમાં મીઠા પાંદર કુડીઆણામાં છે ત્યાં એક સરકારકુત રહેછે.

સ—ઝોરપાડ પ્રગણમાં રેલવેના સ્ટેશનો કયા આવ્યાછે ?

જર—ત્રાણુ છે; કીંગ (ભા પાંગણી), સાયન, ને અમરોલી.

સ—ઝોરપાડ પ્રગણની મુખ્ય પેદાશ શું થાયછે ?

જર—જુવાર, ધર્ણ, ને કપાસ.

સ—ઝોરપાડ પ્રગણની દક્ષિણે જતાં કયું પ્રગણ આવે ?

જર—ચોરાસી પ્રગણ.

સ—ચોરાસી પ્રગણનું નામ શા ઉપરથી પડેલું છે ?

૪—એ પ્રગણામાં અસલ ૮૪ ગામ હતા તે ઉપરથી; હાલ તેા એમાંના કેટલાક ગામ ગાયકવાડ તથા નવાબી ગામમાં જુદાં પાડેલાં છે, તેથી ફક્ત ૬૪ ગામ એમાં હાલ છે.

સ—ચોરાસી પ્રગણાની ચારે દિશાએ શું શું આવેલું છે ?

૪—ઊત્તરે તાપી નદી તથા એરિપાડ પ્રગણ; પૂર્વે ગાયકવાડી બલેશ્વર તથા કાચરેજ પ્રગણના ગામો; દક્ષિણે મીઢોળા નદી તથા ગાયકવાડી મરોલી પ્રગણ; ને પશ્ચિમે ખાંખાત નું અખાત તથા એરિપાડ પ્રગણ.

સ—ચોરાસી પ્રગણમાં નદીઓ કઈ કઈ આવી છે ?

૪—એમાં તાપી ને મીઢોળા એ બે નદી છે; તાપી નદી ઉત્તરે, ને મીઢોળા નદી દક્ષિણે છે.

સ—ચોરાસી પ્રગણનું મુખ્ય શેહર કયું, ને તેમાં કેટલા માલસગી વસતી છે ?

૪—મુખ્ય શેહર સુરત, તેમાં ૧,૦૭,૧૪૯ માણસની વસતી છે, ને ખીણું નાનું શેહર રાંદેર તેમાં આસરે ૧૧૦૦૦ માલસગી વસતી છે.

સ—સુરત શેહરનું નામ શા ઉપરથી પડ્યું ?

૪—કોણ સુરતા નામની સ્ત્રી ઉપરથી પડ્યું.

સ—સુરત શેહર આમળ કેવી હાલતમાં હતું. અને ત્યાર પછી તેને ઘાકો કેમ પોહ્યાયો ?

૪—એ શેહર આમળ બહુ મોટું પેસાવાળું હતું, એમાં વેપાર બહો સારો ચાલતો, અને પેસાદાર લોકો બહુ રહેતા હતા; પણ સંવત ૧૮૭૮ ની મોટી રેલ, તથા સંવત ૧૮૯૩ ની મોટી આમ તથા રેલથી એ શેહરને બહુ નુકસાન પોહ્યાયું છે, ને ત્યાર પછી એ પડતી હાલતમાં આજુ છે.

સ—સુરત શેહેરમાં અંગ્રેજ સરકારે ક્યાં કોઈ ખાલી ?

જ—સન ૧૯૧૨ માં.

સ—સુરત શેહેરમાં દીવાની તથા ફોજદારી કમના ક્યા ક્યા અધિકારીઓ રહે છે ?

જ—નાજર, જુનસર, પ્રિન્સિપાલ સદર અમીન, આસિસ્ટન્ટ જજ, જજ સાહેબ; તેમજ ફોજદાર, મામલતદાર, પોલીસ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ, શેહેર સુધરાધ પાતાના સેક્રેટરી, હાબુર દીપ્તી કલેક્ટર, દીપ્તી કલેક્ટર, આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર, અને કલેક્ટર સાહેબ પણ રહે છે.

સ—ગિપલા અધિકારીઓ શીવાય એમાં ખીજી કઈ કઈ સરકારી આશીસો છે, તથા એમાં વેપારના ક્યા ક્યા કારખાનાં છે ?

જ—એમાં એકસીકપુટીવ એનજીનીઅરની આશીસ, માટી પોષ્ટ આશીસ, સ્માલકાજ કોરટ, તાર આશીસ, અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી માટી નિશાળો, સીટી સરવે આશીસ, દીવાની ફોજદારી જજ, કુરજો હોસ્પિટલ અથવા દવાખાનાં, છાપખાનાં, ધરમશાખા વગેરે છુકાઓ તથા આશીસો છે; તે શીવાય સંચાના સુવરથી કાપડ વાણવાનું એક મોટું કારખાનું છે.

સ—સુરતનો જુનસર ક્યા ક્યા પ્રમુખના મુકદ્દમા ચૂકવે છે ?

જ—ચોરાશી, ચોરપાડ, માંડરી, ને ખારડોલીના.

સ—સુરતની સ્માલ કાજ કોરટમાં કેવી રીતના મુકદ્દમા ચૂકવાય છે ?

જ—જંગમ મીલકતને લમના, રજીઆ ૧ થી તે પાનસો સુધીના.

સ—સુરત શેહેરનો મોટો ક્રીલો ક્યા આવેસો છે, ને તેમાં સરકારી કઈ કઈ કચેરી, તથા આશીસો આવેલી છે ?

જ—તાપી નદી આગળ ડકમની ખસે; તેમાં ફોજદાર, મામલતદાર, દીપ્તી, કલેક્ટર વગેરેની કચેરી, તથા તે શીવાય હોજીરી

ની, રેજીસ્ટરની, હેડ એકાઉન્ટન્ટની, સીટી સરવેની ખીણ
આશીસો છે.

સ—રોડેરમાં ક્યા ક્યા અમલદાર રહે છે, તથા તેમાં ખીણ
બાણવા કાયક શું શું છે ?

જ—એમાં એક ફોજદાર રહે છે, તથા પોલ્ટ આશીસ, સરકારી
અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળો, દવાખાનાં, શેહેર મુન્-
સર્ફખાનાં, ધર્મશાળા વગેરે ખીણ જગ્યાઓ છે.

સ—ચોરાસી પ્રગણામાં મોટા આમો ક્યા આવ્યા છે ?

જ—કતારગામ, ભાઠા, હમરા, ને કુંભારીઆ.

સ—ચોરાસી પ્રગણાનાં ક્યા ગામોમાં જત્રા ભરાય છે ?

જ—કતારગામ, કુલપાડ, ને ભીમપોર (નવાખનું) એ ત્રણ ગામો-
માં હર વરસે જત્રા તથા મેળા ભરાય છે. તેમજ સુરતમાં
એક મોટું બાળક્રમણુનું મંદીર, તથા રવાની નારાયણનું
મંદીર છે તેથી ત્યાં પણ બાહારના ધણા લોકો જત્રા
સાર આવે છે.

સ—એ પ્રગણામાં મીઠ ખંદર ક્યા ગામમાં આવ્યું છે, ને ત્યાં
કોણ રહે છે ?

જ—મીઠ ખંદર જીઆવ ઝૂડીઆમાં છે, ત્યાં એક સરકારકુળ રહે છે.

સ—ચોરાસી પ્રગણામાં રેલવેના સ્ટેશનો ક્યા આવ્યા છે ?

જ—સુરત અને સચીન, ને ત્રીણું મરોલીનું સ્ટેશન છે તે
એ પ્રગણાની દક્ષિણે ગાયકવાડીમાં આવ્યું છે.

સ—ચોરાસી પ્રગણામાં સચીનના નવાખનો કેટલા ગામો છે ?

જ—૧૭ ગામ; તેમાંના મુખ્ય ગ્રામ્ય, પુના, ગરીબર, કુમસહિન,
ભીમપોર, સચીન, વગટાણું, જાજપોર, કનસાડ વગેરે છે.

સ—એ પ્રગણાની મુખ્ય ગ્રામ્ય શું થાય છે ?

જ—જુવાર, તથા કપાસ.

સ—ચોરાસો પ્રગણાની હયાન દિશા તરફ જતાં કયું પ્રગણું આવે છે ?

જ—માંડવી પ્રગણું.

સ—માંડવી પ્રગણું કેમ થયલું છે ?

જ—માંડવી, તડકેથર, તથા ખીખ ૮ અમ કુડસદના ભેગા થઈ માંડવી પ્રગણું થયલું છે.

સ—માંડવી પ્રગણાની ચારે દિશાએ શું શું આવેલું છે ?

જ—ઉત્તરે ગાયકવાડી વરવારી પ્રગણું; પૂર્વે રાજપીપળાનું સંસ્થાન; દક્ષિણે તાપીનદી ને ખારડોલી પ્રગણું; પશ્ચિમે ગાંધી તથા કામરેજ ગાયકવાડી પ્રગણું, ને ખીખું ચોરપાડ પ્રગણું.

સ—માંડવીમાં પેહેલા કયા રાજ્ય રહેતા હતા, ને તેનારે એ પરરાજ્ય કોણુ ચલાવતું હતું ?

જ—એમાં ચારસે વરસ પેહેલાં બીજ રાજ્ય રહેતા હતા, તેનારે હુદેપુરથી રજપૂત રાજ્ય આવેલા તે રાજ્ય કરતા હતા.

સ—માંડવી પ્રગણામાં અંગ્રેજ સરકારની જાતી કયારે પેઠી, અને હાલ તે કાયમ છે કે નહીં ?

જ—એ પર સંવત ૧૮૯૮ માં અંગ્રેજ સરકારની જાતી પેઠી, પણ હાલ તે ખીજકુલ ખાલસા થઈ ગયું છે.

સ—માંડવી પ્રગણાના કેટલા ભાગ કીધા છે ?

જ—સાત; માંડવી, ખડુધાન, પાતળ, દેવગઢ, દયવાડા, હવેલી, ને ખારગામા.

સ—એ પ્રગણામાં ડુંગરો કયાં કયાં આવેલા છે ?

જ—એ પ્રગણામાં ઘણા ડુંગરો દેવગઢ ટપ્પામાં છે, ને કેટલાએક પાતળ ટપ્પામાં આવ્યા છે.

સ—માંડરી પ્રગણામાં નદીઓ ડહા ડહા આવી છે ?

જ—તાપી નદી દક્ષિણે, ને ખીજી વડાસી નદી છે તે તાપી નદીને વરેલી ગામ આગળ મળે છે.

સ—માંડરી પ્રગણામાં મોટા કસબા, તથા ગામો કયા આવ્યા છે ?

જ—મોટો કસબો માંડરી તથા ખીજો તડેશ્વર; એ શીવાય બહુ-ધાન, મોટોળી મિથા ગામો છે.

સ—માંડરી કસબામાં કેટલા માણસની વસ્તી છે, ને તેમાં બાલુવા લાયક ખીજું શું શું છે ?

જ—એમાં આસરે ૫૦૦૦ માણસની વસ્તી છે, ને ત્યાં એક મામલતદાર તથા ફોજદાર રહે છે, તથા એક મોટી તાલુકા સ્કુલ, પુરતકશાળા, પોસ્ટ આશીસ, ને શેઠર સુધરાઈ આવું છે.

સ—એ પ્રગણાનું બહુધાન ગામ શાને વારતે નામીયું છે ?

જ—એમાં એક માધવનું, તથા એને સામેપાર મળતેશ્વર માધવનું મોટું દેરું છે, ત્યાં બાર બાર વરસે જોતાવર્ષની જગત્ત્રાએ મોટી જગત્ત્રા ભરાય છે તેવારે હજારો લોક ભેગું થાય છે.

સ—માંડરી પ્રગણાનું પાણી કેવું છે, ને એમાં બહુખરા કયા લોકોની વસ્તી છે ?

જ—મુરત જીલ્લામાં સૌથી એ પ્રગણાનું પાણી બહુ ખરાબ છે; એમાં દુધળા, નરડા, ચોધરા વગેરે લોકોની વસ્તી બહુ છે.

સ—માંડરી પ્રગણાની મુખ્ય હુબજ શું થાય છે ?

જ—જુવાર, કેન્ડરા, દીવેલી, ડાંગર, તથા મધ.

સ—માંડરીથી દક્ષિણ તરફ જતા કયું પ્રગણું આવે, ને તે કેમ થય્યું છે ?

જ—ખારડોલી પ્રગણું; તે કડોદ, વાસોડ, સરખોલ મળીને થય્યું છે.

સ—ખારડોલી પ્રગણના આરે દિશાએ શું શું આવ્યાં છે ?

જ—ઊત્તરે તાપી નદી તથા માંડવી પ્રગણ; પૂર્વે ગાયકવાડનું રાજ્ય; દક્ષિણે ગાયકવાડી મહુવા, વલવાડ, તથા અંતા-
પેર પ્રગણ; ને પશ્ચિમે ગાયકવાડી કામરેજ, ખલેશ્વર, તથા
તેલારા પ્રગણના ગામો.

સ—ખારડોલી પ્રગણમાં નદીઓ કઈ કઈ આવી છે ?

જ—એમાં તાપી નદી ઊત્તરે છે, મધ્યે મીઠોળા નદી, ને દક્ષિણે
પુરાણા નદી છે.

સ—ખારડોલી પ્રગણમાં મોટા મોટા કમળા કયા આવ્યાં છે ?

જ—ખારડોલી, કડોદ, મોતા, વાલોડ, વાંકાનેર, ને સરમોખુ.

સ—ખારડોલી કસબામાં કેટલા ગામસુતની વસ્તી છે, ને તેમાં
કાણુ રહે છે, તથા તેમાં ખીચુ શું શું છે ?

જ—ખારડોલી કસબામાં આસરે ૩૫૦૦ માણસની વસ્તી છે,
ને મામલતદાર, તથા એક ફોજદાર રહે છે; તેમજ એક
મોટી તાલુકા સ્કુલ તથા પોસ્ટ આશીસ પણ એમાં છે.

સ—ખારડોલી પ્રગણના ખીજા કયા કયા કસબામાં મોટી મોટી
નિથાળો છે ?

જ—કડોદ, મોતા, વાલોડ, જુહારી, વાંકાનેર, ને સરમોખુ.

સ—ખારડોલી કસબો કયાં આવેલો છે ?

જ—ખારડોલી કસબો મીઠોળા નદી ઉપર, ગાયકવાડી ખલેશ્વર
પ્રગણની હદમાં આવેલો છે.

સ—ખારડોલી પ્રગણમાં મોટા ગામો કયા આવ્યાં છે ?

જ—વરાડ, દેગામ, જુહારી, ને કસવાવ વગેરે.

સ—ખારડોલી પ્રગણમાં વાલોડના પાણી કેવા છે, ને તેમાં
શું શું છે ?

જ—વાલોડના પાણી ધણા ખરાબ છે, માંડવી પ્રગણાના જોવા;
વાલોડમાં એક માહાનકરી રહેછે, તથા એક પોષ્ટ આશી
સ પણ છે.

સિ—આરડોલીમાં જ્યારે મામલતદારનું યાણું છે, ત્યારે વાલોડ
માં જુદો માહાનકરી રાખવાનું કારણ શું?

જ—આરડોલી પ્રગણું છાણું મોટું આડકાટું આવ્યું છે, તેથી
એની વાપેના દૂરના ગામડા વાળાને આરડોલી આવતાં
ધણી મુશ્કેલી પડે, તેથી વાલોડને આરડોલીનો પેટા માહાન
કરી ત્યાં એક માહાનકરી નીમ્યો છે.

સ—આરડોલી પ્રગણાની મુખ્ય ઉપજ શું થાય છે?

જ—ડાંગર, જુવાર, ડોદસ, કપાસ, તથા ચેરડી વગેરે.

સ—આરડોલી પ્રગણાની નેરવ દિશા તરફ કયું પ્રગણું આવ્યું,
ને તે કેમ થયલું છે?

જ—જલાલપોર પ્રગણું, તે આગલા સુપા તથા પારગોલ એ એ
પ્રગણા ગળીને થયલું છે.

સ—જલાલપોર પ્રગણાની ચતુર સીમા બોલો?

જ—ઉત્તરે પુરણા નદી, ને ગાયકવાડી મરોલી તથા તેજારા
પ્રગણું; પૂર્વે ચીપ્પલી પ્રગણું, ને ગાયકવાડી મહુવા તથા
વલવાડ પ્રગણું; દક્ષિણે અંબીકા નદી, તથા ગાયકવાડી
ગજુદેવી પ્રગણું; ને પશ્ચિમે દડીઓ આવ્યો છે.

સ—જલાલપોર પ્રગણામાં નદીઓ કઈ કઈ આવી છે?

જ—એમાં બે નદીઓ છે; ઉત્તરે પુરણા નદી, ને દક્ષિણે અં-
બીકા નદી, વળી ત્રાણ કનાઈ કરીને નાની નદી એ પ્રગ-
ણાની ચેચમાં આવી છે.

સ—એ પ્રગણામાં મોટા કસબા કયા આવ્યા છે?

જ—કાળીઆવાડી, તથા જજાલપોર.

સ—કાળીઆવાડી, તથા જજાલપોરમાં જાણવા લાયક શું શું છે ?

જ—કાળીઆવાડીમાં એક કોજદાર રહેલું ને એક મોટી નિ-
શાળ છે, જજાલપોરમાં મામલતદારનું યાત્રું તથા એક
મોટી નિશાળ છે, ને બંનેમાં પોષ્ટ આશીસ છે.

સ—જજાલપોર પ્રગણામાં મોટા ગામો કયા આવ્યા છે ?

જ—મટવાડ, અમ્રામા, અમલસાડ, કંજોલી, આટ, ખરસાડ,
અમરગામ, ને સીસોદ્રા.

સ—એ પ્રગણાનું કંજોલી ગામ, તથા ખીજ નાના બે ગામ
(સોનવાડી ને ધમરાયા) એ શાને વારતે વખણાય છે ?

જ—કંજોલી સદ્દ તળમધ ગાળને સારૂ, સોનવાડી તથા ધ-
મરાયા એ બે ગામ કંજાં તથા અંપાને સારૂ.

સ—જજાલપોર પ્રગણામાં કાળીઆવાડીની ઉત્તર તરફ જતાં
એક મોટો કસબો કયો આવે છે ?

જ—નવસારી કસબો, પુરાણા નદી ઉપર.

સ—નવસારી કસબામાં જાણવા લાયક શું શું છે ?

જ—નવસારી એ ગાયકવાડના તાબામાં છે. એમાં મોટી અં-
ગ્રેજી નિશાળ, હોકરા તથા હોડીઓની ચુગરાતી નિ-
શાળો, મોટી મદ્રેશા, દવાખાનું વગેરે છે; ને એમાં ગા-
યકવાડ સરકાર તરફથી એક કોજદાર તથા સુબો રહેલું.

સ—જજાલપોર પ્રગણામાં સચોનના નવાવના ગામો કયા
આવ્યા છે ?

જ—વેડછા, કોથા, ને વાસણ.

સ—જજાલપોર પ્રગણામાં મીઠાનર ક્યાં છે, ને તેમાં હોણ રહેલું ?

જ—એમાં મીઠા બંદર પનાર ગામમાં છે, ત્યાં કસ્ટમ ખાતાના

આંતીલ ખાહારીલ દારોગા રહેછે.

સ—એ પ્રગણામાં રેલવેના સ્ટેશનો કયા આવ્યા છે ?

જ—એમાં રેલવેના સ્ટેશન ત્રણ છે; નવસારી, અમલસાડ, ને ત્રીનું દક્ષિણ તરફ ખીલીઓરાનું સ્ટેશન છે.

સ—એ પ્રગણાની મુખ્ય હિપજ શું થાય છે ?

જ—ગુવાર, ઝંગર, શેરીડી, તથા કપાસ.

સ—જલાલપોર પ્રગણાથી અગ્નિ દિશા તરફ જતાં કયું પ્રગણું આવેછે ?

જ—ચીખલી પ્રગણું.

સ—ચીખલી પ્રગણાની આસપાસ શું શું આવેલું છે ?

જ—ઊત્તરે જલાલપોર પ્રગણું, તથા ગાયકવાડી વલવાડા પ્રગણું; પૂર્વે વાંસદા સંસ્થાનનું રાજ્ય; દક્ષિણે ધરમપોરનું રાજ્ય; ને પશ્ચિમે વલસાડ પ્રગણું તથા ગાયકવાડી ગણદેવી પ્રગણું.

સ—ચીખલી પ્રગણામાં નદીઓ કઈ કઈ આવેછે ?

જ—અંખીકા નદી ઉત્તરે છે, કાવેરી નદી પશ્ચિમે ચીખલી આગળ છે, ને ખીજી ઔરંગા તથા ખરેરા નદી દક્ષિણ દિશા તરફ છે.

સ—ચીખલી પ્રગણામાં મુખ્ય કસબો કયો છે, ને તેમાં કેટલા માણસની વસ્તી છે ?

જ—મુખ્ય કસબો ચીખલી, તેમાં આસરે ૩૦૦૦ માણસની વસ્તી છે.

સ—ચીખલી કસબામાં જાણવા લાયક શું શું છે ?

જ—એમાં એક મામલતદારનું ઘાણું, તથા એક કોજદાર રહેછે, ને એક પુસ્તકશાળા, પોસ્ટઆફીસ, તથા તાલુકા સ્કુલ પણ છે.

સ—ચીખલી પ્રગણાની પૂર્વે ગાયકવાડી રાજ્યમાં એક મોટું

જાનાનું ગામ કયું આવ્યું છે ?

જ—દેવકી જિનાઈ, તેમાં વરસો વરસ ચઢતર મુદ પુનેએ મોટી જાતના ભરાય છે.

સ—ચીપ્પલી પ્રગણાની પશ્ચિમ તરફ કયા મોટા ગાયકવાડી કસે-
બા આવેલા છે ?

જ—ગણુદેવી તથા ખીલીમોરા.

સ—ગણુદેવી તથા ખીલીમોરામાં જાણુવા બાયક શું શું છે ?

જ—ગણુદેવીમાં એક મોટી અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળ,
પોસ્ટ આશીસ, ને દવાખાનું છે; ખીલીમોરામાં પણ એક
ગુજરાતી નિશાળ, પોસ્ટ આશીસ, તથા દવાખાનું છે.

સ—ચીપ્પલી પ્રગણામાં ખીજા મોટા ગામો કયા આવ્યા છે ?

જ—દેગામ, ખેરગામ, આલીપુર, ને ગણુદેવા.

સ—ચીપ્પલી પ્રગણાની મુખ્ય પેદાશ શું થાય છે ?

જ—કોદરા, ડાંગર, દોલેલી, શેરડી વગેરે.

સ—ચીપ્પલી પ્રગણાની પશ્ચિમ તરફ કયું પ્રગણું આવ્યું ?

જ—વલસાડ પ્રગણું.

સ—વલસાડ પ્રગણું કેમ થય્યું છે ?

જ—વલસાડ તથા આગણું પારનેરા પ્રગણું મળી હાલનું
વલસાડ પ્રગણું થય્યું છે.

સ—વલસાડ પ્રગણાની આરો દિશાએ શું શું આવ્યું છે ?

જ—ઉત્તરે અખીકા નદી, ને જલાલપોર તથા ગાયકવાડી ગણુદેવી
પ્રગણું; પૂર્વે ચીપ્પલી પ્રગણું, તથા ધરમપોરનું રાજ્ય;
દક્ષિણે પાર નદી, તથા પારડી પ્રગણું; ને પશ્ચિમે દરીએ
એટલે અખાતનું અખાત છે.

સ—વલસાડ પ્રગણામાં નદીઓ કઈ કઈ આવી છે ?

જ—એમાં અંબીકા નદી ઊત્તરે, કાવેરી તથા ખરેરા નદી
મધ્યેન ભરે, ઔરંગા નદી મધ્યે વલસાડ આગળ, અને
પાર નદી દક્ષિણે છે.

સ—અંબીકા નદીને ખીણું નામ શું છે છે ?

જ—અંબીકાને ખીણું નામ ગણુદેવી વાળી ખાડી છે છે.

સ—વલસાડ પ્રગણમાં મોટા કસબા ક્યા ક્યા આવ્યા છે ?

જ—વલસાડ, ને પારનેરા.

સ—પારનેરામાં જાણુવા લાયક શું આવેલું છે ?

જ—પારનેરામાં એક મોટો ડુંગરી કાલો આવેલો છે, તે
ગાયકવાડ સરકારે ખાંચેલો છે.

સ—વલસાડ એ કેવો કસબો છે, અને અહીંથી વેપાર શી રીતે
ચાલે છે ?

જ—વલસાડ એ એક મોટું બંદર છે, અહીંથી વેપારનો પ્રશ-
કળ માલ જેવો કે અનાજ, ગાળ, લાકડાં વગેરે બાહાર
દેશાવર ખાતે ચડવવામાં આવે છે; ને અહીંથી ખલા-
સીઓ પણ મુંબઈ, મુરત વગેરે ઠેકાણે વાહાણે મઢીને
જાય છે.

સ—વલસાડ કસબામાં કેટલા માણસની વસતી છે, ને તેમાં જ-
ણુવા લાયક ખીણું શું શું છે ?

જ—વલસાડમાં આસરે ૮૦૦૦ માણસની વસતી છે; ને એમાં
મામલતદારની કચેરી, મુનસીફ ઠોરટ, કુરની, દયાખાનુ,
ફેરેર સુબરામ્મ ખાનુ, અંગરેજ તથા મુંબઈ નિશાની,
પ્રમુખ શાળા, મોટી પોસ્ટ આશીસ, અને લાકડાંના સા-
હેખાનું કારખાનું છે.

સ—વલસાડનો મુનસીફ ક્યા ક્યા પ્રગણના મુકદ્દમા ચુકવે છે ?

જા—જગાલપોર, ચીખલી, વલસાડ, ને પારડી પ્રગણના.

સ—વલસાડ પ્રગણના મોટા ગામના નામ દો?

જા—ભવેલી, ઊંટડી, માળવેલુ, ભાગડા, ઊંઝચ, ખીલડી, કોસખા, પારનેરા, મગોદ, ભગોદ, ચલુવાઈ, હરીઆ, ભૂતસર, છરવાડ વગેરે.

સ—એ પ્રગણના છરવાડ ગામમાં બાણવા લાયક શું છે?

જા—એમાં એક મીઠા ખંદર છે, ને ત્યાં સર કારકુત રહે છે.

સ—વલસાડ પ્રગણમાં રેલવેના રેલવેનો કયા આબ્યા છે?

જા—તણ; ડુંગરી, વલસાડ, ને હરીઆ.

સ—વલસાડ પ્રગણની મુખ્ય ઊપજ શું થાય છે?

જા—ચેરડી, કપાસ, દોવેલી, દોદરા વગેરે.

સ—વલસાડ પ્રગણની દક્ષિણે કયું પ્રગણ આબ્યું?

જા—પારડી પ્રગણ.

સ—પારડી પ્રગણ કેમ યવલું છે?

જા—આગલું ખગવાડ પ્રગણ હવું તે તોડીને હાલનું પારડી પ્રગણ બનાવ્યું છે.

સ—પારડી પ્રગણનો ચારે દિશાએ શું શું આબ્યું છે?

જા—ઉત્તરે પાર નદી તથા વલસાડ પ્રગણ; પૂર્વે ધરમપોરનું રાજ્ય; દક્ષિણે દમ્મણ ગંગા નદી તથા કોકણ પ્રાંતનો થાણા જીલ્લો; ને પશ્ચિમે ખંભાતનું અખાત છે.

સ—પારડી પ્રગણમાં નદીઓ કઈ કઈ આવી છે?

જા—એમાં ઉત્તરે પાર નદી, દક્ષિણે દમ્મણ ગંગા નદી, ને ત્રીજી કોલક નદી ખગવાડ આગળ છે; એ શિવાય પરીઆલી, ખામ, કોથરી વગેરે ખીજી ખાડીઓ છે.

સ—પારડી પ્રગણમાં મોટા કસખા કયા આબ્યા છે?

જ—પારડી, ને બગવાડા.

સ—પારડી આગળ કોને તામે હતું, ને તેમાં હાલ કેટલા માણસની વસ્તી છે ?

જ—પારડી એ આગળ માંડવીના રાજાને તામે હતું, એમાં આસરે ૫૦૦૦ માણસની વસ્તી છે.

સ—પારડીમાં બાણુવા લાયક શું શું છે ?

જ—એમાં એક મામલતદાર રહે છે તેનો કચેરી કીલ્લા પર છે, તથા એક કોજદાર રહે છે, ને એક તાલુકા સુબ, દવાખાનું, ને પોસ્ટ હાશીસ છે.

સ—ત્યારે બગવાડામાં બાણુવા લાયક શું શું છે ?

જ—એમાં એક ડુંગરી કીલ્લો હતો તે હાલ તોડાવી નાંખ્યો છે, માહાલકરીની કચેરી હતી તે કાઢાડી નાંખી છે, ને ફક્ત હાલ એક નિશાળ છે; બગવાડામાં આસરે હજાર માણસની વસ્તી છે.

સ—પારડી પ્રગણના મોટા ગામના નામ દો ?

જ—ઉમરસાડી, કોલક, ઉદવાડા, કુંતા, પરીઆ, ગોધમા, વટાર, ટુકવાડા, અંખાસ, વાપી, ને પલસાણા.

સ—એ પ્રગણના ઉમરસાડી ને કોલક ગામ શાને વારતે નામીયાં છે ?

જ—એ નાના સરખા બંદરે નેવાં છે તેથી.

સ—ત્યારે ઉદવાડા ને કુંતા ગામ શાને વારતે નામીયાં છે ?

જ—ઉદવાડામાં પારસી લોકોનું મોટું પુરાતન દેવલ છે, તેથી બધા પારસી લોકો હર વખત ત્યાં જતા સાથે આવે છે, વળી એમાં હાલ એક દવાખાનું નોકળું છે; ને કુંતા ગામમાં કુરબા ખાતાના ઈનસ્પેક્ટર રહે છે તથા ત્યાં હર વરસ

એ માસ સુધી કુંતેશ્વર માહાદેવની જાત્રા બરાયે તેથી
એ જાનો ગામ પ્રખ્યાત છે.

સ—પારડી પ્રગણામાં રેલવેના સ્ટેશનો કયા આવ્યા છે ?

જ—ત્રણ છે; પારડી, હુધવાડા, ને તાપી એટલે દમ્ભાણુ જવાનું
સ્ટેશન.

સ—પારડી પ્રગણાં સુરત જીલ્લામાં સૈધી કદ દિશાએ આવ્યું
છે, ને એની નૈરૂય દિશાએ કયું પ્રગણું છે ?

જ—એ પ્રગણું સુરત જીલ્લામાં સૈધી દક્ષિણે છે, એની નૈરૂય
તરફ દમ્ભાણુ પ્રગણું આવેલું છે.

સ—દમ્ભાણુ કોને તાપે છે, તેમાં કોણ રહે છે, ને તેમાં જાણવા
લાયક ખાતું શું છે ?

જ—દમ્ભાણુ શરંગીઓને તાપે છે, તેમાં તેમના તરફથી એક ગ-
વરનર રહે છે, ને એક અગ્રેજ તથા યુવરાજી નિયાળ છે.

સ—દમ્ભાણુ કેટલા છે ને તે કહી નદી ઉપર આવેલા છે ?

જ—દમ્ભાણુ બે છે, નાનું દમ્ભાણુ ને મોટું દમ્ભાણુ. નાનું દમ્ભાણુ
દમ્ભાણુ ગંગા નદીની દક્ષિણે, ને મોટું દમ્ભાણુ દમ્ભાણુ ગંગા
નદીની ઉત્તરે છે.

સ—પારડી પ્રગણામાં મુખ્ય પાક શાનો પાય છે ?

જ—ડાંગર, ડોદરા, દીવેલી, શેરડી, ખરસવા વગેરે.

સ—સુરત જીલ્લામાં સચીન, વાંસદા ને ધરમપોર સંસ્થાનના
દેશી રાજ્યો છે, તેની દર એકની વસ્તી કેટલી છે ?

જ—સચીન સંસ્થાનની ૧૭૧૦૩, વાંસદા સંસ્થાનની ૩૨૧૫૪,
અને ધરમપોર સંસ્થાનની ૭૪૫૬૨; કુલે બધો મળી
૧,૨૩,૮૪૬ માણસની વસ્તી છે.

(૨૦)

સુરત જીલ્લાનું ક્ષેત્રકળા વસ્તી વગર.

પ્રગણા.	ક્ષેત્રકળા ચોરસ માપલ.	ગામ.	પ્રગણાની વસ્તી.	એક ચોરસ માપલે કેટલી વસ્તી.
ઓરપાડ.	૩૫૫	૧૨૦	૬૬, ૨૫૬	૧૮૭
ગારાસી.	૬૭	૬૪	૪૮, ૪૩૫	૭૨૩
માંડી.	૧૭૨	૧૩૮	૪૮, ૩૬૭	૨૮૧
બારડોલી.	૨૬૧	૧૨૪	૭૭, ૫૦૦	૨૯૭
જલાલપોર.	૧૮૪	૯૧	૭૦, ૧૧૨	૭૮૧
ચાંપલી.	૧૬૭	૬૩	૫૯, ૩૧૨	૩૫૫
વલસાડ.	૨૧૭	૯૬	૭૮, ૨૦૭	૩૬૦
પારડી.	૧૬૨	૮૧	૫૧, ૭૪૯	૩૧૯
સુરત શહેર.	૩	—	૧૦, ૭૧૪૯	૩૫૭૧૬

૧૫૮૮ ૭૭૭ ૬,૦૭,૦૮૭

સુરત જીલ્લાનું ક્ષેત્રકળા ૧૫૮૮ ચોરસ માપલ, ને વસ્તી ૬,૦૭,૦૮૭ ગાયુસની છે.

એ જીલ્લામાં ૭૭૭ ગામો વસ્તી વાળા છે, તે શિવાય બીજા ૮૧ ગામ વસ્તી વગરના (નાનાં ગામડાં) છે, એટલે બધા મળી કુલ ૮૫૮ એ જીલ્લામાં ગામો આવેલા છે.

એ જીલ્લામાં બધા મળી ધર ૧,૩૭,૬૧૩ આવેલાં છે

ભરૂચ જીલ્લો.

સ—છોકરાઓ ગુજરાતના વાસી તમે ગુજરાતનો પેઢિલો (સુરત જીલ્લો) તેની ભગીણ તો શીખી ગયા હવે ભરૂચ જીલ્લાની ભગીણ શીખવું તો આપો મોલો ભરૂચજીલ્લો ક્યાં આવ્યોછે?

જ—ભરૂચ જીલ્લો ગુજરાતમાં સુરત જીલ્લાની ઊત્તરે, ને ખેડ જીલ્લાની દક્ષિણે છે.

સ—ભરૂચ જીલ્લાની આરે દિશાએ શું શું આવ્યું છે ?

જ—ઉત્તરે મહી નદી, તથા ખેડ જીલ્લો; પૂર્વે વડોદરા તથા રા-
જપીપળાનું સંસ્થાન; દક્ષિણે કીમ નદી તથા સુરત જીલ્લો;
ને પશ્ચિમે ખંભાતનું આખાત તથા આરબી સમુદ્ર છે.

સ—ભરૂચ જીલ્લામાં નદીઓ તથા ખાડીઓ જાણવા લાયક
કઈ કઈ આવી છે, ને તે પર કયા કયા ગામો તથા કસબા
આવેલા છે તે મોલો ?

જ—મહી નદી ઉપર—ખંભાત, કાવી, સારોદ, કારેલી.

ઢાઢર નદી—ગંધાર, ટંકારિઆ, ને આમોદ.

ભુખી ખાડી—અમલેશ્વર.

નર્મદા અથવા રેવા નદી—ભરૂચ, ભાડભૂત, ગરેશ્વર, તવરા,
શુક્રતીર્થ, દોવા.

વંદ ખાડી—કતપોર.

કીમ નદી—હિાવ, કોડા, ચોકી.

સ—નર્મદા એ કેવી નદી છે, ને તે ક્યાંથી નીકળીને દોને મળેછે?

જ—નર્મદા, એ આખા ગુજરાતમાં સૌથી મોટી નદી છે, તે સા-

તપાસના પાહાડમાંથી નીકળીને જાંબાતના અંખાતને મળે છે.

સ—ત્યારે મહી ને ઢાઢર નદી ક્યાંથી નીકળીને જાંબાતને મળે છે ?

જ—મહી નદી માળવાના પાહાડમાંથી નીકળે છે, ને ઢાઢર નદી રેવા કાંઠાના નારકોટ પાસેના પાહાડમાંથી નીકળે છે ને જાંબાતના અંખાતને મળે છે.

સ—ભરૂચ જીલ્લામાં રેલવેનો રસ્તો ક્યા ક્યા પ્રગણામાં આવ્યો છે ?

જ—ભરૂચ, ને અંકલેશ્વર એ બે પ્રગણામાં.

સ—ભરૂચ જીલ્લામાં આગ ગાડીના રોશનો ક્યા આવ્યા છે ?

જ—પાલિજ, ચમારગામ, ભરૂચ, અંકલેશ્વર, ને પાનોલી.

સ—ભરૂચ જીલ્લામાં આસરે કેટલા માણસની વરતી છે ?

જ—આસરે ૨,૬૯,૦૦૦ માણસની.

સ—ભરૂચ જીલ્લામાં પારસી લોકોની વરતી ઘણાંખરા ક્યા ક્યા ગામો તથા કસબામાં છે ?

જ—ભરૂચ, અંકલેશ્વર, હાંસોટ, ઇલાવ.

સ—ભરૂચ જીલ્લામાં ગાયકવાડી ગામો તથા માહાલો ક્યા આવ્યા છે ?

જ—એ જીલ્લામાં ગાયકવાડી ગામો કુલ અંકલેશ્વર પ્રગણાની દક્ષિણે વસ્વાડી પ્રગણાના આવ્યા છે તેજ છે, તે શિવાય વાગરા તથા ભરૂચ પ્રગણામાં આસનેરા, મેસરજ, કરમા-જી વગેરે ખાનદાર ગામો ગાયકવાડનાં છે.

સ—ભરૂચ જીલ્લામાં ક્યા ક્યા ગામોમાં જત્રા ભરાય છે ?

જ—ભાડભૂત, શુકલતીર્થ, તવરા.

સ—ભરૂચ જીલ્લામાં ક્યા ક્યા ગામો વેપારના ખંદર સાથે કામ

આવે છે?

જ—દેગાગ, ટંકારિઆ, ગંધાર, દેહેજપારા, ને ભરૂચ.

સ—ભરૂચ જીલ્લામાં અંગ્રેજી નિશાળ ક્યાં ક્યાં ને કેટલી છે ?

જ—એ જીલ્લામાં મોટી અંગ્રેજી નિશાળ (હાઈ સ્કુલ) ફક્ત એક ભરૂચ શહેરમાં જ છે.

સ—ભરૂચ જીલ્લામાં મુખ્ય પાક શાને કયાય છે ?

જ—ગુવાર, કપાસ, ડાંગર, ધર્જી, બાજરી, ગળી, ને મીઠું.

સ—ભરૂચ જીલ્લામાં કેટલા પ્રગણા આવ્યા છે તે બોલો ?

જ—પાંચ; ૧ જંબૂસર, ૨ આમોદ, ૩ વાવરા, ૪ ભરૂચ, ૫ અંકલેશ્વર.

સ—ભરૂચ જીલ્લામાં સૌથી ઉત્તરે કયા પ્રગણા આવ્યું ?

જ—જંબૂસર પ્રગણું.

સ—જંબૂસર પ્રગણાના ચારે દિશાની હદ કોણે ?

જ—ઉત્તરે મહી નદી તથા ખેડા જીલ્લો; પૂર્વે માયકવાડનો મુલક; દક્ષિણે ઢાઢર નદી તથા આમોદ પ્રગણું; ને પશ્ચિમે અંબા-તનું અખાત છે.

સ—જંબૂસર પ્રગણામાં નદીઓ કઈ કઈ આવી છે ?

જ—ઉત્તરે મહી નદી, ને દક્ષિણે ઢાઢર નદી.

સ—એ પ્રગણાનો મુખ્ય કસબો કયો, ને તેમાં કેટલી વસ્તી છે ?

જ—મુખ્ય કસબો જંબૂસર, તેમાં ૧૪,૬૨૪ માણસની વસ્તી છે.

સ—જંબૂસર કસબામાં કોણ કોણ રહે છે, તથા તેમાં ખીજું જાણવા સાચક શું શું છે ?

જ—એમાં એક રોજદાર, માગલતદાર, ને મુનસફ રહે છે; તથા એક મોજાઆશીસ, દવાખાનું, પુસ્તકશાળા, સુધરાઈખાનું, મોટાં તળાવો, ને યુજરાતી નિશાળો છે.

સ—જાંબુસરનો મુનસર કયા કયા પ્રગણાનાં સુકરફમાં સૂકવે છે ?

જ—કુલ એક જાંબુસર પ્રગણાનોજ.

સ—જાંબુસર પ્રગણામાં વેપારના ખંદેરે કયા કયા આવ્યા છે ?

જ—દેગામ, ને ટંકાગિઆ.

સ—એ પ્રગણામાં મોટા ગામો કયા આવ્યા છે ?

જ—દેવજા, માળપૂર, જાંબાળુ, ગજિરા, કાવી, સારોદ, ચેરબ, કારેલી.

સ—એ પ્રગણામાં મીઠું કયા કયા ગામમાં પાકે છે ?

જ—માગડી, માળપૂર, ને ડોળીઆ ગામમાં.

સ—જાંબુસર પ્રગણાની મુખ્ય ઉપજ શું થાય છે ?

જ—કપાસ, ઝાંગર, જીવાર, ઘઉં, બાજરી, તથા ગજો.

સ—જાંબુસર પ્રગણાની દક્ષિણે કયું પ્રગણું આવ્યું ?

જ—આમોદ પ્રગણું.

સ—આમોદ પ્રગણાનો ચારે દિશાનો હર્ફ પર શું શું આવેલું છે ?

જ—ઉત્તરે ઢાઢર નદી, તથા જાંબુસર પ્રગણું; પૂર્વે ગાયકવાડનો મલક, તથા વાગરા પ્રગણાનો ભાગ; દક્ષિણે વાગરા પ્રગણું; ને પશ્ચિમે ખંભાતનું અખાત છે.

સ—આમોદ પ્રગણામાં નદીઓ કહ કહ આવેલી છે ?

જ—એમાં ઉત્તરે એક કુલ ઢાઢર નદી છે, ને શિવાય રતારેલ, ગોપાળ, મોતા વગેરે બીજી ખાડીઓ છે.

સ—આમોદ પ્રગણામાં મુખ્ય કસબો કયો, ને તેમાં કેટલી વસ્તી છે ?

જ—મુખ્ય કસબો આમોદ, તેમાં આસરે ૫.૨૦૦ વસ્તી છે.

સ—આમોદ કસબા ઉપર, તથા એ પ્રગણાના બીજા કેટલાક ગામો ઉપર કોનો હક પોહાયે છે ?

જ—ત્યાંના રાણા તથા ઠાકોરનો.

સ—આમોદ કસબામાં જાણવા લાયક શું શું છે ?

જ—એમાં એક મામલતદારને કોઠદાર રહેછે, ને એક પુરતક શાળા, પોહ્ટ આશીસ, તુલુકા રકુલ, તળાવને દવાખાનું છે.

સ—આમોદ પ્રગણાના લેણ દેણના ઇનસાફ કયાં સૂકવાય છે ?

જ—વાગરાનો કોરટમાં.

સ—આમોદ પ્રગણાના મોટા ગામના નામ દો ?

જ—કેરવાડા, ગંધાર, ટંકારિઆ, સરમોણ, ગાતર, હાંપર વગેરે.

સ—એ પ્રગણાનું ગંધાર ગામ શાને વાસ્તે નામીયું છે ?

જ—એ નાનું સરખું બંદર છે, તથા એમાં મીઠું પાકેછે તેથી.

સ—આમોદ પ્રગણામાં મુખ્ય બાક શાનો ચાય છે ?

જ—કપાસ, જુવાર, ને ધાતું.

સ—આમોદ પ્રગણાથી દક્ષિણે જતાં કયું પ્રગણું આવે ?

જ—વાગરા પ્રગણું.

સ—વાગરા પ્રગણાની આસપાસ શું શું આવેલું છે ?

જ—જિત્તરે આમોદ પ્રગણું; પૂર્વે ગાયકવાડનો મૂલક; દક્ષિણે ભરૂચ પ્રગણું; ને પશ્ચિમે ખંભાતનું અખાત છે.

સ—વાગરા પ્રગણામાં નદીઓ કઈ કઈ આવેલી છે ?

જ—એમાં એકે નદી નથી, પણ દક્ષિણે ભુમી ખાડી છે તે નર્મદા નદીને મળેછે.

સ—વાગરા પ્રગણામાં મોટા કસબા કયા આવ્યા છે ?

જ—વાગરા, ને ખીજો દોહજ અથવા દોહજખારા.

સ—વાગરામાં જાણવા લાયક શું શું છે ?

જ—એમાં એક મામલતદારની કચેરી, મુનસફ કોરટ, પોહ્ટ, આશીસ, ને એક નિશાળ છે.

સ—વાગરા પ્રગણાના મોટા ગામના નામ દો ?

જ—ટંકારિઆ, પારખેત, વિજાયત, પાપાજી, પાદમીઆ વગેરે

સ—વાગરા પ્રગણામાં મુખ્ય પાક શાનો થાય છે ?

જ—કપાસ, જીવાર ને ધર્ણ.

સ—વાગરા પ્રગણાની દક્ષિણે કયું પ્રગણું આવ્યું ?

જ—ભરૂચ પ્રગણું.

સ—ભરૂચ પ્રગણાની ચારે દિશાએ શું શું આવ્યું છે ?

જ—ઉત્તરે વાગરા પ્રગણું; પૂર્વે નર્મદા નદી, તથા રાજવીપ-
જાનું સંસ્થાન; દક્ષિણે નર્મદા નદી, તથા અંકલેશ્વર પ્રગ-
ણું; ને પશ્ચિમે ખંખાતનું અખાત છે.

સ—ભરૂચ પ્રગણામાં નદીઓ કંઈ કંઈ આવી છે ?

જ—એમાં એક મોટી નદી નર્મદા તે દક્ષિણે છે, ને ખીણ જુ-
ખા ખાડી પશ્ચિમ તરફ છે.

સ—ભરૂચ પ્રગણાનું મુખ્ય શેહેર કયું, ને તેમાં કેટલી વસ્તી છે ?

જ—એ પ્રગણાનું મુખ્ય શેહેર ભરૂચ, તેમાં ૩૬,૮૩૨ વસ્તી છે.

સ—ભરૂચ શેહેરનું નામ શા ઉપરથી પડ્યું ?

જ—ભરૂચનું અસલ નામ ભયુપુર, તે ભયુ કરીને કોઈ રૂપી થઈ
ગયા તે ઉપરથી પડ્યું છે.

સ—ભરૂચ શેહેરમાં કયા કયા અધિકારીઓ રહે છે ?

જ—ફોજદાર, મામલતદાર, પોલીસ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ, ટીક્ષિકટ
દીપ્ટી કલેક્ટર, હાથુર દીપ્ટી કલેક્ટર, આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર,
કલેક્ટર, મુનસફ, સદર અનીન, અને આસિસ્ટન્ટ જડજ
વગેરે અધિકારીઓ રહે છે.

સ—ભરૂચ શેહેરમાં ખાનુ જાણવા લાયક શું શું છે ?

જ—એમાં હોરિપટલ અથવા દવાખાનાં, પોષ્ટ આફીસ, મોટી

ધર્મશાળાઓ, મોટી અગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળો,
પુસ્તક શાળા, ફરજો, તળાવો, મ્યુનિસિપાલ કામીટી,
રમાલકાજી કોરટ, રેજીસ્ટ્રારની આશીસ વગેરે છે; તેમજ
સંસ્થાથી સૂતર વણવાનાં કારખાનાં, કપાસ લોઢવાનાં
ઘણાં છુટા કારખાનાં, તથા રૂબી પાકી ગાંસડી બાંધ-
વાના સંકેન છે.

સ—ભરૂચ પ્રગણામાં મોટા ગામો કયા આવ્યા છે ?

જ—અમલેશ્વર, બાડેશ્વર, શુક્લતીર્થ, તવરા, નીકોરા, શાહાપાદ,
શામભાદ વગેરે.

સ—ભરૂચ પ્રગણામાં જત્રાનાં ઉકાણાં કયા કયા આવ્યા છે ?

જ—શુક્લતીર્થ, તવરા, ને ત્રાંચું બાડભૂત કરીને નાનું ગામ છે
તે તેમાં શુક્લ તીર્થમાં હર વરસ કારતેગી પૂનમ ઉપર જત્રા
ભરાય છે; તવરામાં અરાડ વરસે જ્યારે અધિક માસ બે વૈ
શામ આવે છે ત્યારે; અને બાડભૂતમાં અરાડ વરસે જ્યારે
અધિક માસ બે બાધરવા આવે છે ત્યારે જત્રા ભરાય છે.

સ—શુક્લતીર્થમાં ખીચું જાણુવા લાયક શું છે ?

જ—એમાં એક કબીર વડ છે તે જોવા લાયક ઘણોજ મોટો છે,
એના જોવા વડ ગુજરાતમાં કયે નથી; ત્યાં કબીર સાહેબ
ખતી મુર્તિ છે.

સ—ભરૂચ પ્રગણામાં રેલવેના સ્ટેશનો કયા આવ્યા છે ?

જ—પાલિજ, અમારગામ, ને ભરૂચ.

સ—ભરૂચ પ્રગણામાં મુખ્ય પાક શું થાય છે ?

જ—કપાસ, જુવાર, ને તંબાકુ.

સ—હવે ભરૂચ પ્રગણાથી દક્ષિણે જતાં કયું પ્રગણું આવે ?

જ—અંકલેશ્વર પ્રગણું.

મ—અંકલેશ્વર પ્રગણ્યું કેમ થયયું છે ?

જ—અંકલેશ્વર તથા આગણ્યું હાંસોટ પ્રગણ્યું મળીને.

મ—અંકલેશ્વર પ્રગણ્યાની ચારો દિશાએ શું શું આગણ્યું છે ?

જ—ઉત્તરે નર્મદા નદી તથા ભરૂચ પ્રગણ્યું; પૂર્વે રાજાપીપળાનું સંસ્થાન; દક્ષિણે ક્રીમ નદી, આરપાડ પ્રગણ્યું, ને પશ્ચિમે ગાંધી વડવાડી વડવાડી પ્રગણ્યું; ને પશ્ચિમે અંબાતનું આગણ્યું છે.

મ—અંકલેશ્વર પ્રગણ્યામાં નદીઓ કઈ કઈ આવી છે ?

જ—ઉત્તરે નર્મદા નદી, દક્ષિણે ક્રીમ નદી, ને ત્રાજી ઊમગવતા નદી રાજાપીપળામાંથી નીકળીને નર્મદાને મળે છે, ને ત્રાજી વંદ આડી કતપોર ગામની પાસે છે.

મ—અંકલેશ્વર પ્રગણ્યાના મોટા કસબો કયા, ને તેમાં કેટલા માણસની વસ્તી છે ?

જ—અંકલેશ્વર ને હાંસોટ. અંકલેશ્વરમાં ૯૪૧૪, ને હાંસોટમાં આસરે ૪૦૦૦ માણસની વસ્તી છે.

મ—અંકલેશ્વર કસબોમાં કયા કયા અધિકારીઓ રહે છે, ને તેમાં પીગું શું શું છે ?

જ—એમાં એક કોજદાર, મામલતદાર, ને મુતસદ્ રહે છે; તથા એક પોટ આપીસ, મોટી તાલુકા સુબ, ને તળાવ છે.

મ—અંકલેશ્વરનો મુતસદ્ કયા કયા ગામના મુકદ્દમા સૂકવે છે ?

જ—અંકલેશ્વર, અને હાંસોટ એ બે તાલુકાના.

મ—હાંસોટ એ કેવું ગામ છે, ને તેમાં જાણુતા જાયક શું શું છે ?

જ—હાંસોટ એ મોટો કસબો છે, તેથી તેને અંકલેશ્વરનો પેટા-ગાહાલ કહે છે. એમાં એક ગાહાલકરી રહે છે, તથા મોટા જમીદાર લોકો પાણુ ધાળા છે, ને એક નિશાળ તથા પીજી પોટ આપીસ છે.

૩-અંકલેશ્વર પ્રગણના મોટા ગામના નામ શું ?

૪-હાલિન, કતપોર, રોહીન, મજોદ, દીવાન માંડવા, પાનોલી, ને કાહાનવા.

૫-એ પ્રગણના હાંસોટ, અને કતપોર ગામ શાને વાગત વખણાયે છે ?

૬-મર્જને તારતે, વળી કતપોર આગળ થોડું મોટું પશુ પાંદડું.

૭-અંકલેશ્વર પ્રગણમાં જનનાનું કૈદાચું કયું આવ્યું છે ?

૮-એમાં જનનાનું કૈદાચું નથી, પણ અંકલેશ્વર કસપાથી થોડે દુરે ઊગમણું ગામ પ્રગણનું ગામ યુમાનદેવ છે ત્યાં એક હનુમાન છે, તો કૈદાણે બધા લોકો જનના સાર આવે છે.

૯-અંકલેશ્વર પ્રગણમાં રેલવેના રેશનો કયા આવે છે ?

૧૦-અંકલેશ્વર, ને પાનોલી

૧૧-અંકલેશ્વર પ્રગણની મુખ્ય ઊપકા શું થાય છે ?

૧૨-કપાસ, જીવાર, ધર્જ, ને તાંબાકા.

—૨૦—

(દિશાઓ)

૧-કેદરાઓ બોલો તો દિશાઓ કેટલી છે ?

૨-દિશાઓ ચાર છે; ઉત્તર, દક્ષિણ, પૂર્વ, ને પશ્ચિમ.

૩-દિશાઓ કેમ પારખવી તે તમે જાણો છો ?

૪-હાજી, સૂરજ ઊપરથી સૂરજ નદેખાતો હોય તો પૂર્વના તારા ઊપરથી; અને તે તારો પશુ નહીં દેખાતો હોય તો વાહાણના હોકા યાંત્રથી.

૫-પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશા કેમ જાણવી ?

૬-જેણી ગમ રોજ સૂરજ ઉગતો હોય તે પૂર્વ દિશા, અને રોજ સાંજે સૂરજ આયમતો હોય તે પશ્ચિમ દિશા જાણવી.

સ—ત્યારે ઊત્તર અને દક્ષિણ દિશા કેમ જાણાયે ?

જ—આપણે પૂર્વ દિશા તરફ મોં કરીને ઊભા રહીએ તો જોઈ જી ગમ આપણે ડાબો હાથ આવે તે ઊત્તર, અને જોઈ જી ગમ જમણો હાથ આવે તે દક્ષિણ દિશા.

સ—ત્યારે હોકા યંત્ર અને ધૂવના તારાએ કરીને દિશા શી રીતે જાણાય છે ?

જ—હોકા યંત્ર એટલે વાહાણનો હોકો, તે મોટા વાહાણોમાં ખલાસો લોદે રાખે છે તે અંધારી રાતે તેમને બહુ કામ લાગે છે. તે હોકા યંત્રની સોય હંમેશા ઊત્તર દિશા તરફ રહે છે, તેમ ધૂવનો તારો એ હંમેશા ઊત્તર દિશાએ જ ઊભે છે; એ રીતે ઊત્તર દિશા જાણાઈ તો પછી બીજી દિશા જાણવી સહેલ છે. એટલું યાદ રાખવું કે ઊત્તરની સામેની દક્ષિણ દિશા, અને પૂર્વની સામે પશ્ચિમ દિશા છે.

સ—ત્યારે નકશો સામા ટાંચો તેની ચારે દિશા કેમ જાણાય છે ?

જ—નકશો સામા ચત્તો સીધો મૂક્યો તો જે ઉપર ભાગ આવ્યો તે ઉત્તર દિશા, નીચલો ભાગ લખડો રહ્યો તે દક્ષિણ દિશા, નકશો સામા ઉભા ને જોઈ જી ગમ જમણો હાથ આવે તે પૂર્વ દિશા, ને જોઈ જી ગમ ડાબો હાથ આવે તે પશ્ચિમ દિશા જાણવી.

(ભૂગોળની વ્યાખ્યા).

સ—છાકરાઓ તમે નકશો જોયો છે, નકશો એટલે શું ?

જ—હા જી, નકશો એટલે આખી પૃથ્વી કે તેનો કોઈક ભાગ કે દેશ કે શહેર વગેરેના ચિત્રથી જે નમુનો કાઢેલો તે.

સ—સોમાડો, સડક, અને રેલવે એટલે શું ?

જ—સીમાડો એટલે સીમા અથવા હદ, સડક એટલે ડાંચો ખાં-
ધિલો રસ્તો, અને રેલવે એટલે લોહાળી સડકનો પાકો
ખાંધિલો રસ્તો.

સ—ગામ એટલે શું ?

જ—જ્યાં કે થોડાંક જગ્યા ખંધ ધરની વસ્તી હોય તે.

સ—ત્યારે ગામડું કોને કહીએ ?

જ—જ્યાં કે ઘણાંજ થોડાં ઝુપડાં જેવા ધરની વસ્તી હોય .તે.

સ—કસબો કોને કહીએ ?

જ—પ્રમુખાનું જે સૌથી મોટું ગામ તેને કસબો કહે છે.

સ—શહેર કોને કહીએ ?

જ—જ્યાં કે મોટા મોટા છોખંધ ને ઘણાં હારખંધ ધરો ખાંધિલા
હોય, અને સારાં સારાં ચૌરાં તથા બજાર હોય, અને તે-
માં ઘણાં પરાં ને ફળીઆં હોય તે શહેર.

સ—પ્રગણું એટલે શું ?

જ—જેમાં નાના નાના ગામો ઘણા આવે તેનો એક તાલુકો
ખંધાયેલો તે.

સ—ત્યારે તાલુકો એટલે શું ?

જ—તાલુકો એટલે માહાલ, અથવા જે પ્રગણું કરીને કહેવાય છે તે

સ—જિલ્લો એટલે શું ?

જ—જિલ્લો એટલે જે ઘણાંએક પ્રગણાં અથવા તાલુકા મળીને
થયેલો તે.

સ—નદી કોને કહીએ ?

જ—જે પાણીનો ધોધ પર્વતમાંથી અથવા સરોવરમાંથી નીકળી-
ને દળતી જગ્યામાં થઈને સમુદ્રને મળે છે તે.

સ—નદીનું મૂળ અને મુખ તે શું ?

જ—તે પર્વત કે સરોવરમાંથી નદી નીકળે છે તે ઉકાણાને મળ.

અને જ્યાં નદી દરીઆને મળે છે તે ઉકાણાને મુખ કહે છે.

સ—ત્યારે ખાડી કોને કહે છે ?

જ—દરીઆને મળતાની આગમન ભરતીનું પાણી મોંદે આવે

એવું નદીનું મુખ તે પોહાણું થાય છે તેને ખાડી કહે છે.

સ—દરીઆ કોને કહે છે ?

જ—માહાસાગર દરતાં જે નાનો પાણીનો ભાગ તે.

સ—તળાવ કોને કહે છે ?

જ—તળાવ એટલે નાનું સરોવર, અથવા જે નાનો પાણીનો

ભાગ એતરફ જમીનથી ચીરાયલો તે.

સ—ખેટ કોને કહીએ ?

જ—એતરફ ફરતું પાણી, ને વચમાં જે જમીનનો ભાગ તે ખેટ.

સ—ખંદર એટલે શું ?

જ—નદી કે દરીઆ કાંડે વેપારના મથકનું જે શહેર અથવા

કસબો આવેલો તે ખંદર.

સ—ડુંગર, પાહાડ, અને પર્વત એટલે શું ?

જ—જમીન ઉપર જે મોટા જમ્યા ટેકરા હોય તે ડુંગર; એવા

એવા ઘણા ડુંગર સાથે જોડાઇને પૃથ્વીની સપાટીથી ધ-

ણા જમ્યા મચાતા તે પાહાડ; અને એવા એવા જમ્યા પા-

હાડ જોડાઇને સાથે લાંબા પથરાયેલા તેને પર્વત કહે છે.

શુદ્ધિ પત્રક—વલસાડની વસ્તી ૮૦૦૦, ને રાંદેરની ૧૧૦૦૦,
લખી છે, પણ નવા વસ્તી પત્રક પ્રમાણે વલસાડની ૧૧૩૧૩,
ને રાંદેરની ૧૦૨૮૦ વસ્તી છે.

ખબર.

આ ચોપડી, તથા યુવરાણી સાતે ચોપડીના શુદ્ધ શુદ્ધ અર્થ, ચિત્રપોથી, રાગચોની વંચાવળી, હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ, કોલેજ સંગ્રહ, દીલ ચમત તાયા રશીક ગાયન સંગ્રહ, અંગ્રેજી બુકોના તમામ અર્થ, તમામ તરજુમાં, તમામ વારતાની ચોપડી-ઓ, આખ્યાનો, કોલેજકાવળી, આંકની, કીરતનાવળી, પ્રભા-તીઆની ચોપડી, કોપી બુકો, ઘણી જાતનો ગરખાવળીઓ, કેટ-લાક નાટકો, કવિતાના પુસ્તકો વગેરે ઘણી જાતની બુકો સુ-રતમાં શાંકીકાભાષ પરબુદસ તથા ખીન ચોપડી વચનારા, મુખ્યમાં કાજકાદેવીને રસ્તે શાં દમોદરજસ હમરદાસ, ત-થા ચીઠલવાડીને નહે સખારામ બલાલ, તથા કોટમાં જાહા-ગીરજ બેજનજ તથા સપુરજ દરામજ માંડણ બુકસેલર, પા-સેથી વેચાતી મળશે, તેમજ ભરૂચમાં ત્યાંના બુકસેલર, અમ-દાવાદમાં ખાડીઆમાં છોટાલાલ મનસુખરામ બુકસેલર, રા-જકોટમાં પરસોતમ પરમાનંદ તથા ગાંધી નેચંદ મુજબંદ બુક-સેલર, વડોદરામાં કેમ્પ રુબ આગળથી, ગોધરામાં મથુર દુ-વારકાદસ બુકસેલર, ભાવનગરમાં ત્યાંના બુકસેલર, અમરેલી માં વાકર લાએચેરીમાંથી, ભુજમાં મુજ લાએચેરીમાંથી, ખેડામાં ખેડા વર્તમાન આશીસમાંથી, જુનામઠમાંથી ત્યાંના બુકસેલર પાસેથી, અને કરાંચીમાં નોડીઆ બજારમાંથી ત્યાંના બુકસેલર પાસેથી વેચાતી મળશે. કમીશન વગેરે દા-ખરત કરવો હોય તો મુરત ગોપીપરે ભણુશાળીના સામું નીચલા સખસને પોષપેડ કાગળથી લખી જણાવવું.

બેલાભાઈ ગોપાલદાસ ગાંધી.

